

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2023.18.292453>

УДК 94(477.74):325.52"1787/1791"

THE INITIAL STAGE OF THE FORMATION OF THE BLACK SEA ARMY IN THE BUGO-DNISTROV MEASURE

Oleksandr Lozheshnyk

Post-graduate student

Odesa I. I. Mechnikov National University
2, Dvorianska Str., Odesa, 65082, Ukraine

ORCID:

<https://orcid.org/0000-0002-4515-5511>

E-mail: sandro241298@ukr.net

Citation: Lozheshnyk, O. (2023). The initial stage of the formation of the Black sea army in the Bugo-Dnistrov measure. *Chornomors'ka mynuvshyna: notes of the Department of the history of Cossacks in the South of Ukraine* / V.A. Smolij, ed. Odesa, vol. 18, pp. 16 – 24.

Submitted: 29. 09. 2023

Annotation

The need for mobile fearless units that could oppose the Ottoman army in the last quarter of the 18th century. contributed to the formation of an irregular formation from former Zaporizhia, which was later called the Black Sea Army. The army created for participation in the Russian-Turkish war of 1787 – 1791 left a noticeable mark in the history of the southern Ukrainian region, both in its military and socio-economic history.

This article, written on the basis of the analysis of unpublished and published documents by I. Dmytrenko, P. Korolenko and other researchers of the State Archives of the Krasnodar Territory, highlights the process of gathering former Zaporizhia by volunteers from across the Danube and various corners of the Ochakiv Steppe. The author drew attention to the problems that arose during the formation of the army and the benefits that were "generous" to Catherine II.

Key words: Black Sea Army, Bugo-Dniester interfluve, Cossacks, volunteer teams

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО ВІЙСЬКА В БУГО-ДНІСТРОВСЬКОМУ МЕЖИРІЧЧІ

Олександр Ложешник

Аспірант кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна

ORCID:

<https://orcid.org/0000-0002-4515-5511>

E-mail: sandro241298@ukr.net

Цитування: Ложешник О. Початковий етап формування Чорноморського війська в Буго-Дністровському межиріччі. *Чорноморська минувшина*: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць/ за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2023. Вип. 18. С. 16 – 24.
Отримано: 29.09.2023

Анотація

Потреба у мобільних безстрашних загонах, що могли б протидіяти Османській армії в останній чверті XVIII ст. сприяли утворенню із колишніх запорожців іррегулярного формування, яке згодом було назване Чорноморським військом. Створене для участі в російсько-турецькій війні 1787 – 1791 рр. військо залишило помітний слід в історії південноукраїнського регіону, як у військовій так і в соціально-економічній його історії.

В даній статті, написаній на основі аналізу неопублікованих й опублікованих І. Дмитренком, П. Короленком та іншими дослідниками документів Державного архіву Краснодарського краю, висвітлено процес зібрання колишніх запорожців волонтерами з-за Дунаю та різних куточків Очаківського степу. Автор звернув увагу на проблемах, що виникали під час формування війська та пільги, на які була «щедра» Катерина II.

Ключові слова: Чорноморське військо, Буго-Дністровське межиріччя, козаки, волонтерські команди.

Чорноморське козацьке військо – сформоване в останній чверті XVIII ст., стало одним із найбоєздатніших та найбільших іррегулярних формувань, створених на території південної України. Відчуваючи гостру потребу у військових контингентах у зв'язку з наближенням чергової війни з Османською Портою, уряд Російської імперії вирішив залучити колишніх запорожців до військових дій на своєму боці, вбачаючи у формуванні війська велику загальнодержавну користь. На їх думку, вона мала полягати в тому, що: по-перше, зібрання значної частини колишніх січовиків у рамках нової військової організації, полегшило б нагляд та контроль над «неконтрольованими» колишніми запорожцями; по-друге, значно збільшило б кількість іррегулярних військ, по-справжньому незамінних в умовах «степової» війни та добре обізнаних із специфікою прикордонної служби; по-третє, підвищило б популярність імперського уряду серед населення південноукраїнського регіону, більшість якого мала пряме відношення до ліквідованого Війська Запорозького Низового та сприяло б поверненню колишніх підданих Російської імперії із територій сусідніх держав – Туреччини, Польщі, Австрійської імперії.

Неминучість війни «заставляла» уряд всіма силами прискорювати формування війська. В той час як вербувальники проводили перемовини з задунайцями, збирали інформацію розвідувального характеру про дислокацію та кількість турецько-татарських військ тощо, з боку уряду Російської імперії надходило фінансування, гарантії нагород та пільг. В першу чергу нагороджували вербувальників, на яких покладались матеріальні витрати, пов'язані з їх обов'язками [3, с. 136]. У списках, що додавалися до рапорту С. Білого та А. Головатого від 7 червня 1787 р. на ім'я правителя Катеринославського намісництва генерал-майора Синельникова офіцерські чини надали в одному випадку 91, а в іншому – 74 козакам [6, с. 36].

Своєрідними «пропусками» для вербувальників були «відкриті листи». Такий лист 10 серпня отримав А. Головатий. В ньому зазначалось: «Проголошую через це усім й кожному, що пана прем'єр-майора Антона Головатого, на підставі його багатьох прикладів ревної служби... і заповзятливості затверджено полковником при війську вірних козаків, що мають свій Кіш на Збуріївській стороні, під командуванням військового отамана Сидора Білого, і оскільки він, Головатий, вирушає тепер до поселень колишніх козаків Запорозьких, то і доручено йому приймаючи всіх таких, що колись у Коші служили козаків, записувати їх у число вищезгаданих вірних...» [6, с. 10-11].

Але першим офіційним розпорядженням про формування Чорноморського війська – пішої та кінної «волонтерських команд» – став наказ князя Г. Потьомкіна від 20 серпня 1787 р., в якому зазначалось, «щоб мати в намісництві Катеринославському військові команди волонтерів, доручив я секунд-майорам Сидорові Білому й Антонові Головатому зібрати охочих, і кінних, і піших, для човнів, із Запорозьких козаків, що служили в колишній Січі й оселилися в цьому намісництві» [5, арк. 1]. До створюваного війська приєднався й колишній запорозький старшина – полковник Протовчанської паланки Захарій Чепіга зі своєю півсотнею «волонтерів», набраних з «вільних людей».

Для ведення війни необхідні були значні воєнні сили. Це видно хоча б з того, що князь Г. Потьомкін спішно приймав рішення про утворення нового іррегулярного формування на Півдні України із запорожців, розкольників, міщан та вихідців з Польщі. У зв'язку з цим 12 жовтня 1787 р. з'явилося ще одне його розпорядження, яким дозволялось набирати у козаки не лише колишніх запорожців, а й «охочих з вільних людей» [4, арк. 1], навіть бурлаків бездомних, аби вони тільки не були

дезертирами чи не скоїли яких злочинів [8, с. 24, 11, с. 346]. Незабаром почалося зарахування в козаки і державних селян [4, арк. 1].

Відповідно збільшилося коло обов'язків і для вербувальників. Відповідно до Указу Катерини II від 25 листопада 1787 р., в них зазначалося: «Об'явителю цього, команди капітана Чепіги волонтерів Андрію Білому, який направляється в різні місця Таврійської області для запрошення колишніх запорожців в кінні та піші волонтери ... чинити вільний та безперешкодний пропуск» [19, с. 106]. Через 2 дні на підставі «відкритого листа» Григорія Потьомкіна капітан Захарій Чепіга видав ордер, в якому наголошував на тому, щоб «направлялись Таврійської області в різні місця для запрошення колишніх запорожців в кінну і пішу службу в волонтери» [9, с. 5] та наказував «отаманові волонтерів Андрію Білому записувати до волонтерів якомога більше колишніх запорожців, і направляти до нього з іменним списком [19, с. 106-107]. Іншими словами, вербувальникам, що роз'їжджали з відкритими листами, велілось «старатися скільки сил запрошувати козаків» [9, с. 11].

Розпочавши збір козаків в Бериславі, Сидір Білий з командою перейшов спочатку в Прогної, а 15 грудня запорозька волонтерська команда перейшла за Буг і розмістила свій Кіш над лиманом, в урочищі Васильково [14, с. 16], що знаходилось поблизу Бузького та Олександрівського лиманів, та було надано О. В. Суворовим для військового Коша запорозьких вірних козаків [9, с. 9; 13, с. 104; 15, с. 18; 19, с. 107].

Саме тут, вперше після зруйнування Січі, скликали загальну раду, де з дозволу князя Г. Потьомкіна обрали кошовим отаманом Сидора Білого, військовим суддею – Антона Головатого, писарем – Івана Підлисецького та призначили полкову старшину. Козаки, що зараховувались до тих куренів, в яких вони числились до зруйнування Запорозької Січі, або в інші за їх бажанням, що залишились з колишніми назвами, спільно обрали 38 курінних отаманів, «як одвіку водилося в Запорозькому Військові» [13, с. 104].

Але з самого початку подібність до Запорозького війська була лише добре продуманою «видимістю»: урядники Російської імперії призначали козаків на посади навіть і без згоди «побратимів». Зокрема, М. Кутузов «через відсутність в команді вірних козаків під керівництвом секунд-майора З. Чепеги осавула, хорунжого та отаманів, призначив в ті звання бувших до цього у війську Запорозькому, а саме: в осавули – Олексія Письменного, в хорунжі – Олексія Височина, Лук'яна Тиховського і в отамани: Гаврила Чуприну, Андрія Чепегу, Степана Канівця, Кузьму Білого та Харька Малого» [19, с. 110].

Облаштовуючи військовий Кіш С. Білий використав приміщення Олександрівського редута, де нашвидкоруч були облаштовані курені [15, с. 23] – казарми, не лише в сенсі будівлі, але і в сенсі розміщеної в ній самостійної частини мобілізованого війська, готового в будь-який момент вирушити в похід. До кожного куреня були приписані села (одне або декілька), які забезпечували його продовольством. Курені отримували для артільного господарства казани, вагани та інші предмети, необхідні для козацької кухні з військової скарбниці [16, с. 122].

8 грудня вірні козаки, що служили у складі 3 дивізії Катеринославської армії під керівництвом генерал-аншефа й кавалера О. Суворова та розміщувались на Кінбурнському боці, «присягнули» на вірність служби Її Імператорської Високості. На жаль, захищати терени рідного краю на той час можна було лише під час служби Російській імперії.

Однак перші набори колишніх запорожців не дивлячись на всі заохочення виявилися явно невітшними, адже набирали лише «команду волонтерів». Тож і

охочих йти у «волонтери» було мало. На кінець листопада 1787 р. піша команда С. Білого та А. Головатого нараховувала 350 козаків та 13 отаманів, окрім того 20 козаків перебували на заробітках, а в команді З. Чепіги нараховувалось лише 30 кінних козаків [17, с. 370], щоправда, до грудня у «команді» зібралось 600 козаків [9, с. 6].

Урядовці намагались всіма силами заохотити якомога більше охочих вступити до козаків. Заохочення до козацької служби прослідковується і в наказі О. Суворова від 21 грудня 1787 р.: «якщо під час бою всі або більшість хочуть до нас приєднатись, то таким випадком користуватись і їх не зустрічати вороже. Обов'язок їх очільника відразу ж всю зброю віддати, яка опісля може бути повернена» [18, с. 374-375]. Як бачимо, при поверненні запорожцям залишали зброю, тобто їх не вважали ворогами. А вже в ордері від 2 січня 1788 р. князь Г. Потьомкін наказував Сидору Білому: «застосовуйте всебічне старання в примноженні козаків, та, приймаючи їх, надавайте зброю. У випадку, коли вся зброя буде роздана, повідомляйте мені, після чого я дам наказ знову її вам відпустити. Спостерігайте по всій можливості, щоб козаки вашої команди люди були гарними, сильними та вміли стріляти; ті що не вміють – навчати, бо я, вибравши час, кожного буду оглядати, як хто із зброї стріляє» [9, с. 4; 19, с. 107].

Та разом з тим, ставлення «впливових кіл» до формування іррегулярного формування було двояким. Намагаючись заручитись підтримкою Катерини II, князь Г. Потьомкін з одного боку розглядає перспективи створення війська з колишніх запорозьких козаків: «Я намагаюсь переманити від них (*турків*) запорожців, які їм служать провідниками і без яких вони не посміють сунутись. Я зібрав до 500 козаків піших, які й до цього були в мене на Дунаї (*у війні 1768-1774 рр.*). Сидір Білий у них отаман. Названі вони – вірне козацьке військо, на противагу тим, які в турків. З них вже більшість одружена, багато і з Польщі до них пристають» [12, с. 258], а з іншого розраховував використати їх тимчасово, лише під час війни з Оттоманською Портою, та аргументовано доводить недоречність існування козацтва у післявоєнній Південній Україні: «Загальні їх прохання та бажання полягають в тому, щоб отримати землі в Керченському Куті або на Тамані, де б, заснувавши своє перебування, можуть вони завести порядні селища та примножити військо на службу Вашої Імперської Високості» [10, с. 169 – 170].

І лише Указом від 14 січня 1788 р. на ім'я Г. Потьомкіна Катерина II веліла надати командам волонтерів, яких «зібралось на службу під Кінбурном до 1000 чоловік» [10, с. 170] статус «війська» (що на той момент було надто претензійним за такої невеликої кількості) ... «за прикладом донських козаків» [2, с. 16]. Та ще довгий час Військо називали по різному: «Кіш вірного Війська Запорозького» [12, с. 260], «Козаки вірного Запорозького Коша», «Військо вірних козаків», «Вірне Запорозьке військо». Указ про присвоєння іррегулярному формуванню назви «Військо вірних козаків» було видано лише 22 лютого [20, с. 27]. Та й ця назва існувала недовго: за активну участь у боях та з огляду на перспективу поселення на Чорноморському узбережжі 20 квітня підписали черговий Указ про надання козацькому війську офіційної назви – «Військо вірних козаків Чорноморських» [11, с. 4], яка згодом трансформувалась у «Чорноморське козацьке військо».

Потік охочих потрапити до новоствореного війська значно збільшився. Козаки прибували на збірні пункти, де їх розподіляли по куренях, призначали військових старшин. Про результати вербування промовисто інформують рапорти та повідомлення вербувальників. Зокрема, старшина І. Курляндський у листі до Сидора Білого від 26 січня 1788 р., проводжаючи завербованих запорожців доповідав, що він

«своїм власним трудом та коштом зібрав тих, хто дійсно може бути здатним до служби, і при цьому в Кіш вашого високоблагородія, який знаходиться під Збуріївським з доданим ... іменним списком проводжаю» [9, с. 10 – 11, 20]. Через місяць 87 піших козаків доставив «пан поручик Кар'єв» [8, с. 123]. 9 квітня до Коша направлялись «Василь Хитрий, Влас Білий, Петро Ранашой, Петро Бойко, Кіндрат Рудий, Омелян Білий, Йосип Губа, Іван Санзенос» з товаришами [8, с. 124]. Подібні повідомлення зустрічалися часто.

З перших днів комплектування війська враховувався «майновий ценз». Так, в ордері князя Потьомкіна від 11 лютого 1788 р. зазначалося: «кінних відправляти до полковника Чепеги на Грамоклею, піших – до військового отамана Сидора Білого на Кінбурнський бік» [10, с. 210]. Згодом, більшість піших козаків служила на весловій флотилії, яку очолював військовий суддя Антін Головатий.

Для збільшення «поток» задунайців, в рескрипті від 9 березня вказувалося, що ті, хто записується до Війська: «приймуться з тими званнями, в яких вони перебувають» [10, с. 232], відповідно продовжувалося нагородження чинами й званнями вербувальників. Так, група старшин у рапорті кошовому отаманові від 7 квітня 1788 р., прохаючи про надання чинів, прямо посилалась на ордер князя Потьомкіна від 15 березня, відповідно до якого чини могли отримати лише ті особи, які «являлись би з провідниками по декілька та товаришів на службу Війська вірних козаків приводили» [8, с. 9; 9, с. 93]. Подібну причину для нагородження вказував і полковий хорунжий К. Куций у клопотанні до Коша від 19 липня 1789 р., зазначаючи, що він на вербував 300 козаків [9, с. 72].

Послугами вербувальників користувались і в подальшому. Так, 1 вересня 1789 р. з «відкритим листом» та «монаршим прощенням у випадку розкаяння» до турецьких запорожців направили секунд-майора Чернова [11, с. 294].

Не завжди «походи вербувальники» проходили вдало. Іноді у відношенні до «сіроми» навіть застосовувався примус. Так, капітан Велегула пропонував домовитись з Маріупольським нижнім земським судом, щоб той не видавав запорожцям квитки для відходу на заробітки й тим самим змусити їх негайно вступити до війська [9, с. 11]. Але не завжди причиною неможливості «негайного вступу» до іррегулярного формування було прагнення заробити гроші та матеріально забезпечити свою родину. Не бажаючи втрачати дармову робочу силу, поміщики виступали проти записування кріпосних до війська, ігнорували розпорядження уряду, застосовували найжорстокіші форми морального та фізичного насильства, побої, грабунок. Так, у грудні 1788 р. одним із наслідків наказу князя Г. Потьомкіна від 22 листопада про запис до війська всіх бажаючих колишніх запорожців, стали скарги козаків на утиски поміщиками їх родин, що залишились в різних куточках Катеринославського намісництва. В зв'язку з цим В. Коховський наказував «не робити ні найменших образ і утисків залишеним в будинках дружинам та родинам козаків, що вступили на службу і щоб вони самими земськими начальниками ні в які наряди і тяжби не використовувались, без особливого припису» [8, с. 260].

Але й це не завжди допомагало. 26 квітня 1789 р. старшина Яновський скаржився А. Головатому на те, що затриманий з групою на вербованих чорноморців засідателем Новомосковського нижнього земського суду прапорщиком Ліневим, який відібрав у нього шаблю, посадив на воза і наказав під вартою відправити до Кодаку [9, с. 47].

В подальшому комплектація війська продовжувала залежати в деякій мірі від рішень уряду Російської імперії, в яких іноді зустрічаються протиріччя. Так, у наказі Г. Потьомкіна від 4 вересня 1789 р. сказано, що записуватись до війська не можуть

«втікачі та ті, що належали до армії», а через місяць – «приймати всіх вільних людей, бажаючих служити у війську, спостерігаючи, щоб вони не були втікачами і не належали б до армії ...» [7, с. 69; 9, с. 24]. Слід зазначити, що такі накази мали позитивні наслідки: на кінець року Військо збільшилось до 7000 козаків (1205 – в кінноті та 5229 – в піхоті).

Дозвіл приймати в козаки всіх бажаючих вільних людей різко змінив соціальний склад війська, яке на першому етапі формування складалось в основному із запорожців.

Розглянемо детальніше категорії населення, що записувались до нього. Це були:

– збіднілі дрібнопомісні або безпомісні дворяни, які вбачали у козакуванні економічні вигоди. Зазвичай, їхній вступ був фіктивним: новозаписаний козак продовжував спокійно жити вдома, отримавши документи про безстрокову відпустку або відрядивши замість себе найманця;

– купці й дворяни, що займались торгівлею, які вступивши в козаки, виходили із оподаткованого стану, а відправивши замість себе найманця мали змогу продовжувати свої справи;

– солдати й офіцери регулярних військ;

– козаки інших іррегулярних формувань, що намагались втекти від поміщиків, або змінювали місце своєї служби через належність земельної ділянки до військової території. Так, Карнаушенко в 1789 р. просив дозволу для переселення батькові з родиною і майном з Миргородського повіту в казенне поселення Станіславів, яке ввійшло до складу військової території [3, с. 140].

– «з польської служби жолнери»;

– «казенного відомства поселяни», люди «мужицького звання» та «невідомо якого звання». Лише за наказом князя Г. Потьомкіна до козаків записалось 4569 поселян Катеринославського намісництва [6, арк. 34];

– кріпосні, що втікали від своїх панів-поміщиків, дезертири та злочинці, що намагались легалізувати своє існування [3, с. 140].

Для проходження служби козаки іррегулярного формування, яке на той час називалось: «вірна запорозька команда», «когорта кінних і піших волонтерів», «вільна запорозька команда», «команда кінних і піших волонтерів», а в документах князя Г. Потьомкіна з жовтня зустрічався навіть вираз «військо вірних козаків», мали забезпечуватись за власний рахунок: конем, зброєю, амуніцією, мундиром та холодною зброєю і лише вогнепальну зброю їм мали надати за рахунок військової скарбниці [16, с. 122]. Але з огляду на те, що більшість з них матеріально не могла собі це дозволити, князь Г. Потьомкін видав декілька розпоряджень про забезпечення козаків як обмундируванням (тонким сукном різних кольорів: червоним, синім, малиновим, блакитним, пальовим та чорним) так і кіньми [15, с. 22 – 23].

Таким чином козаки озброювались тим, що їм «дарували», або вони самі «здобували» під час сутичок з ворогами. Кінні чорноморці – рушницею, двома пістолями та пікою (ратницею); піші – коротким списом (стисом), довгою рушницею (терновкою, литовкою, арнауткою тощо). Окрім того козакам видавали патронташі, порох і свинець для куль, які вони виливали самі.

Колишні запорожці використовували при зустрічі з ворогом свої шаблі. Завжди з козаком був і його короткий сучкуватий дротик (підсох). Під час перестрілки він встромлював його в землю, клав рушницю на один з сучків й влучно стріляв, а в ручній сутичці закидав рушницю за плече й зустрічав ворога гострим дротиком «підсоха» [16, с. 127].

Прослідкуємо звідки козаки отримували подібні «дарунки». В листопаді 1787 р. 392 рушниці козаки отримали з цейхгауза. У січні 1788 р. від Аврамова надійшло 48 рушниць, а у квітні – 498 рушниць з Кабурга. Були й «постійні меценати». Зокрема, князь Єрестов у січні надіслав 553 рушниці, в лютому 130 рушниць отримав від нього курінний отаман Кравець, у квітні 1000 – осавул Кобильняк. Всього за цей період козаки отримали 2621 рушницю та 1696 пістолетів [15, с. 146]. З них козаки, що служили в Чорноморській весловій флотилії під командою полковників А. Головатого, Якова Мокрого, Давида Білого, Мокія Гулика, Остапа Іванова, Сухини отримали 2120 рушниць та 1197 пістолетів, кінні козаки отримали 501 рушницю та 499 пістолетів [15, с. 147].

Окрім вогнепальної зброї забезпечувались козаки й ножами. Так, 2 квітня 1788 р. Г. Потьомкін повідомляв О. Суворову про відправку козакам 1000 ножів [17, с. 400]. Ще 500 ножів та карабінів з патронташами було направлено з гренадерського батальйону підполковника та кавалера Фішера [17, с. 422], а 500 пік їм видав контр-адмірал Мордвинов [17, с. 370].

«Велику партію» зброї направили і в травні 1788 р., про що повідомляв 4 травня Й. де-Рибас військового отамана С. Білого: «За велінням його Світлості Головнокомандуючого армією відправлено до вас при цьому пік з дровками 1500, для озброєння ними козаків ввіреного вам вірного війська» [8, с. 124]. Тоді ж полковник А. Головатий отримав для козацької флотилії 22 човни з гарматами та військовими снарядами [15, с. 150], а наступного місяця ще 1 великий та 13 малих човни з відомства шкіпера Валінського, які були роздані з усіма запасами по куренях [15, с. 158].

На початку 1789 р. Кіш вірних козаків отримав 11 канонерських човнів, з яких зняли озброєння [11, с. 100 – 101], проте контр-адмірал граф Войнович мав забезпечити Кіш всім потрібним «для ремонту і озброєння човнів» [11, с. 100 – 101]. 4 червня на озброєння чорноморцям артилерії підполковник і кавалер Мордвинов передав потрібну кількість пік з Очакова та наказав відпустити «з Херсонського мундирного магазину капітану Курляндському 708 нових карабінів» [8, с. 240]. Через 3 дні, 7 червня, князь Потьомкін в ордері контр-адміралу Войновичу знову повідомляв: «Пік без дровок звідси відправлено для піхоти чорноморських вірних козаків понад 3000. Окрім того, відібравши від кінних егерів; послати пістолі, скільки є їх в наявності в Крюкові; відпустити наказав і рушниць», а 13 липня ще 3054 піки доставили з Єлисаветграда [8, с. 242].

Та не завжди «подарунки» уряду були придатними для використання: в листопаді 1787 р. до козацької флотилії передали «секунд-майору Білому 5 непридатних човнів: три, на кожному по 150 чоловік, через те, що не могли пройти біля берега, четвертий був хитким, п'ятий тік» [17, с. 370].

Отже, перший етап формування Чорноморського війська багато в чому залежав від самовідданості вербувальників та «меценатів», які допомагали козакам захищати рідну землю від загарбників.

Джерела і література:

1. Архив Государственного совета. Т. 1. Совет в царствование императрицы Екатерины II. 1768-1796 гг. СПб., 1869. 1074 с.
2. Бачинський А. Д., Бачинська О. А. Козацтво на півдні України (1775-1865). Одеса, 1995. 56 с.
3. Голобуцкий В. А. Черноморское казачество. Київ: Академия наук УССР, 1956. 416 с.
4. Держархів Краснодарського краю. Ф. 249. Оп. 1. Спр. 3. 135 арк.
5. Держархів Краснодарського краю. Ф. 249. Оп. 1. Спр. 28/29. 249 арк.
6. Держархів Краснодарського краю. Ф. 250. Оп. 1. Спр. 12. 489 арк.

7. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска: в 4 т. СПб., 1896. Т. 1: 1737–1801. 897 с.
8. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска: в 4-х т. СПб., 1896. Т. 2: 1787–1795. 475 с.
9. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска: в 4-х т. СПб., 1896. Т. 3: 1787–1795. 799 с.
10. Дубровин Н. Ф. Сборник военно-исторических материалов. СПб.: Воен. тип., 1893. Вып. 6: Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического 1774 – 1788, 1788 – 1789, 1789 – 1791. 406 с.
11. Дубровин Н. Ф. Сборник военно-исторических материалов. СПб.: Военная типография, 1894. Вып. 7: Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического : 1788 – 1789 гг. 396 с.
12. Екатерина II и Г. А. Потемкин. Личная переписка 1769 – 1791 / издание подготовил В. С. Лопатин. М.: Наука, 1997. 1027 с.
13. Короленко П. П. Головатый, Кошевой атаман Черноморского казачьего войска: Антон Андреевич Головатый // Кубанский сборник. Екатеринодар, 1905. Т. 11. С. 84 – 281.
14. Короленко П. П. Кошевые атаманы Черноморского казачьего войска XVIII ст.: историко-биографический очерк. СПб.: Вестник казачьих войск, 1901. 48 с.
15. Короленко П. П. Предки кубанских казаков на Днестре // Кубанский сборник. Екатеринодар, 1901. Т. 8. С. 1 – 203.
16. Попко И. Д., Короленко П. П. Черноморские казаки. Москва: Вече, 2009. 441 с.
17. Суворов А. В.: документы: в 3 т. / под. общей ред.: А. В. Сухомлина, В. Д. Стырова. М.: Военное издательство военного министерства Союза ССР, 1951. Т. 2. 688 с.
18. Суворов А. В.: документы: в 3 т. / под ред. Г. П. Мещерякова. М.; Л.: Воениздат. 1952. Т. 3: (1791 – 1798). 676 с.
19. Фелицын Е. Д. Акты 1787 – 1797 гг., извлеченные из дел Кубанского Войскового архива. *ЗООИД*. 1896. Т. 19. С. 105 – 120.
20. Фролов Б. Правовой статус атаманов Черноморского казачьего войска в конце XVIII в. *Дворяне Северного Кавказа в историко-культурном и экономическом развитии региона*. Краснодар, 2002. С. 26 – 30.

References:

1. *Arhiv Gosudarstvennogo soveta*. (1869). Vols. 1. Sankt-Peterburg. [in Russian]
2. Bachynskiy, A. D. & Bachynska, O. A. (1995). *Kozatstvo na pivdni Ukrainy (1775-1865)*. Odessa. [in Ukrainian].
3. Golobuckij, V. A. (1956). *Chernomorskoe kazachestvo*. Kyiv: Akademija nauk USSR. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Krasnodarskoho kraiu [State archive of the Krasnodar region]. F. 249 (Nazva) Op. 1. Spr. 3. (Nazva spravy) 135 ark. [in Russian].
5. Derzhavnyi arkhiv Krasnodarskoho kraiu [State archive of the Krasnodar region]. F. 249 (Nazva) Op.1. Spr. 28/29. (Nazva spravy) 249 ark. [in Russian].
6. Derzhavnyi arkhiv Krasnodarskoho kraiu [State archive of the Krasnodar region]. F. 250 (Nazva) Op.1. Spr. 12. (Nazva spravy) 489 ark. Sankt-Peterburg.
7. Dmitrenko I. I. (1896). *Sbornik istoricheskikh materialov po istorii Kubanskogo kazachego vojska*. Vols. 1: 1737 – 1801. Sankt-Peterburg. [in Russian].
8. Dmitrenko I. I. (1896). *Sbornik istoricheskikh materialov po istorii Kubanskogo kazachego vojska*. Vols. 2: 1787 – 1795. Sankt-Peterburg. [in Russian].
9. Dmitrenko I. I. (1896). *Sbornik istoricheskikh materialov po istorii Kubanskogo kazachego vojska*. Vols. T. 3: 1787 – 1795. Sankt-Peterburg. [in Russian].
10. Dubrovin, N. F. (1893). *Sbornik voenno-istoricheskikh materialov*. Vols. 6: Bumagi knjazja Grigorija Aleksandrovicha Potemkina-Tavrisheskago 1774 – 1788, 1788 – 1789, 1789 – 1791. Sankt-Peterburg. [in Russian].
11. Dubrovin, N. F. (1894). *Sbornik voenno-istoricheskikh materialov*. Vols. 7: Bumagi knjazja Grigorija Aleksandrovicha Potemkina-Tavrisheskago 1788 – 1789 гг. Sankt-Peterburg. [in Russian].
12. Lopatin, V. S. red. (1997). *Ekaterina II i G. A. Potemkin. Lichnaja perepiska 1769 – 1791*. Moskva: Nauka. [in Russian].

13. Korolenko, P. P. (1905). Golovatyj, Koshevoj ataman Chernomorskogo kazachego vojska: Anton Andreevich Golovatyj. *Kubanskij sbornik. Ekaterinodar*, 11. s. 84 – 281. [in Russian].
14. Korolenko, P. P. (1901). *Koshevye atamany Chernomorskogo kazachego vojska XVIII st.* Sankt-Peterburg: Vestnik kazachih vojsk. [in Russian].
15. Korolenko, P. P. (1901). Predki kubanskih kazakov na Dnestre. *Kubanskij sbornik. Ekaterinodar*, 8. s. 1 – 203. [in Russian].
16. Popko, I. D. & Korolenko, P. P. (2009). *Chernomorskie kazaki.* Moskva: Veche. [in Russian].
17. Suhomlin, A. V. & Styrov V. D. red. (1951). *Suvorov A. V.: dokumenty.* Vols. 2. Moskva: Voennoe izdatelstvo voennogo ministerstva Sojuza SSR. [in Russian].
18. Meshherjakov, G. P. red. (1952). *Suvorov A. V.: dokumenty: Vols. 3.* Moskva: Voenizdat. [in Russian].
19. Felicyn, E. D. (1896). Akty 1787 – 1797 gg., izvlechennye iz del Kubanskogo Vojskovogo arhiva. *Zapiski Odesskogo obshhestva istorii i drevnostej*, 19, s. 105 – 120. [in Ukrainian].
20. Frolov, B. (2002). Pravovoj status atamanov Chernomorskogo kazachego vojska v konce XVIII v. *Dvorjane Severnogo Kavkaza v istoriko-kulturnom i jekonomicheskom razvitii regiona.* Krasnodar, s. 26 – 30. [in Russian].